

Politica și identitatea națională ieri și azi¹

Oleg Serebrian

Abstract

The author discusses how the concept of “national identity” has been defined and expressed throughout different ages, peoples and schools of thought. The relation between religious, class-based, or national identity and political ideologies is being carefully observed, starting from the medieval period into the modern age, not only in Europe, but also in the East. What happens with national identity? Is it, based on old social science schools, inherited or acquired? Here appears one of the initial distinctions between two opposing concepts of the national identity: *the German understanding*, originating from J. Fichte and the German romantics, according to which a nation is linked by a common origin, the common identity of the people, history and language (*Volksgeist*) versus *the Franco-American school*, which originated in the French revolution, stating that a nation is built not on common history, but is rather a societal outcome, being based on politics, adherence to the values of the Republic and loyalty to the state. In the contemporary period the French concept has been predominant and was taken over by the American school of thought. One of its main ideas is that peoples, more precisely the populations, who suffered from an initial lack of traditions of state governance and from a deficit of native intellectuals, as a result of their political situation, did not succeed to consolidate into genuine nations. Furthermore, the development of national identity in the current Republic of Moldova is being thoroughly analysed. Finally, the phenomenon of self-identification of the Bessarabians is rigorously analysed, based on a scholarly and historically centred approach.

Relația dintre identitatea națională și politică este un subiect complex, dar și de mare sensibilitate etică și ideologică. În cazul nostru, al celor din Republica Moldova, relația respectivă e și mai complicată și mă tem că cugetările mele nu vor aduce răspunsul așteptat la multe întrebări care au fost puse la noi în ultimul sfert de veac. Înainte de a vorbi despre raporturile dintre politică și identitatea națională, aș vrea să aduc câteva clarificări ale termenului *națiune* și ale locului acesteia în șirul de identități. Știm bine că există două tipuri de identitate – cea colectivă (de neam, de rasă, profesionale, politice, de clasă, de vârstă, de gen etc.) și cea personală (Eu ca ființă irepetabilă și inconfundabilă).

Mai știm că însemnătatea unor tipuri de identitate colectivă e nestatornică, unele dintre ele au fost dominante în anumite perioade, apoi, cu trecerea timpului, au devenit secundare ori au dispărut cu desăvârșire, dând locul altora noi.

¹ Textul lecției de inaugurare a anului academic 2015-2016 la Facultatea de Istorie și Geografie a UPS „Ion Creangă”, 1 septembrie 2015.

Bunăoară, în epoca medievală, dar și în epoca modernă timpurie, identitatea colectivă dominantă în Europa era cea confesională. În politica de alianțe conta mai mult comunitatea de credință decât cea de neam, războaiele religioase din Franța și Germania, dar și prima confruntare paneuropeană, Războiul de Treizeci de Ani, fiind doveditoare în acest sens.

În Orient, această stare de lucruri a durat în timp, identitatea confesională confundându-se cu (ori chiar dictând) identitatea etnică. În Caucaz, un georgian musulman, adică un ajar ori un laz, nu era perceput până la începutul veacului trecut ca aparținând națiunii georgiene. Și invers, un megrele ori un svan, chiar dacă vorbesc o altă limbă decât georgiana, erau apreciați ca georgieni, pentru că ascultau de Biserica Ortodoxă Georgiană. Un lucru similar se întâmplă în relația armenilor creștini cu hemșinii, armenii islamizați, pe care atât ei, cât și turcii, precum și alte neamuri vecine îi percepeau ca pe o parte a poporului turc.

În Balcani situația nu era prea diferită. Cunoaștem cazul sârbilor ortodocși, bosniacilor musulmani și croaților catolici, trei popoare foarte înrudite, separate de istoric anume de apartenența confesională, la exemplul cărora vom mai reveni. Să ne amintim și de cazul mult mai complex al grecilor și turcilor, foarte interesant și el din perspectiva identitară. În 1923, atunci când, după războiul greco-armeano-turc, Grecia și Turcia recurg la un schimb de populație, turcofonii ortodocși sunt nevoiți să părăsească Tracia și Anatolia, instalându-se în Grecia, tot așa cum populațiile musulmane de limbă greacă din Regatul Greciei vor fi mânate spre nou-creata Republică Turcă. Implicit, putem spune că schimbul de populație dintre Grecia și Turcia, așa cum fusese el aranjat de Tratatul de la Lozanna, a fost nu unul etnic, ci confesional.

Vorbind despre identitatea națională, nu putem să nu atingem o structurare a identităților în naturale și însușite, divizare puternic contestată azi în mediile sociologice și politologice, dar frecvent întâlnită în cercetările de până în 1945. Astfel, identitatea de gen, ca și cea de vârstă ori cea rasială, ar fi, din perspectiva vechilor școli din științele sociale, identități naturale. Bineînțeles, din perspectiva valorilor politice și morale de azi lucrurile nu stau chiar așa. Noua ideologie a corectitudinii politice ne îndeamnă să credem că suntem liberi să ne apreciem rasa sau chiar genul.

Dar ce se întâmplă cu identitatea națională? Era ea, din perspectiva vechilor școli de științe sociale, una naturală sau una însușită? Aici apare una dintre primele deosebiri în abordare dintre tradiția germană și cea franco-americană. Autorii care aderă la tradiția romantică germană ne convingeau că identitatea națională este una naturală, e un dat cu care te naști și pe care nu îl poți schimba pe parcursul vieții. Din perspectiva lor, dacă te naști român sau kurd, te poți autoidentifica oricât îți place cu altceva, oricum rămâi ceea ce ți-e dat de la natură.

Fichte și romanticii germani vorbeau despre un *Volksgeist*, un spirit al neamului, care ar fi specific fiecărui popor în parte și care se șterge extrem de greu chiar și după generații de asimilare. Din această perspectivă, un neam supus asimilării poate să-și piardă limba, unele tradiții, credința, dar și peste veacuri la descendenții săi va ieși la iveală acel *Volksgeist* al vechiului neam, care a apărut în urma unui lucru de milenii al psihologiei, geneticii și mediului social.

Profund influențat de gândirea socială și estetică germană, filosoful și poetul rus Vladimir Soloviov spunea că națiunea nu e ceea ce cred oamenii despre ea în timp, ci aceea ce crede despre ea Dumnezeu în veșnicie². Astfel, națiunea, în concepția gânditorilor germani și ruși, e ceva aproape metafizic (sau chiar metafizic dacă ne amintim de felul cum era tratată în „Roza vânturilor” a lui Daniil Andreev).

La rândul lor, adepții școlii franco-americane ne asigură că identitatea națională, identitatea de neam, mai precis, ar fi un artefact societal, că acesta ar fi un lucru inoculat unui individ de mediul în care crește și că ultimul își poate schimba identitatea națională chiar de mai multe ori pe parcursul vieții. Din această perspectivă, națiunea nu e clădită de istorie, așa cum afirmă tradiția germană, ci de politică. Aderența la valorile Republicii, loialitatea față de Statul Francez și nu cantitatea de sânge galo-roman care-ți curge prin vine sunt criteriile care indică apartenența la națiunea franceză.

Aici apare involuntar o altă întrebare: unde ar fi, din perspectiva tradiției franco-americane, hotarul dintre identitatea națională și cea politică? Întrebarea pare desuetă la prima vedere, or atunci când spunem identitate politică, ne gândim la acel tip de identitate colectivă care proliferază în sec. 19, odată cu nașterea doctrinelor politice moderne. Suntem tentați să credem că o identitate politică, cea de liberal, de socialist, de comunist, de conservator, ar coexista cu una națională, deci ar fi identități colective paralele.

În realitățile de azi așa ar fi, dar să ne gândim dacă în veacul XIX era tot astfel. Credea oare un teoretician al comunismului ca Engels sau un gânditor anarhist ca Proudhon că identitatea politică de anarhist ori de comunist poate coexista cu o identitate națională?! Că poți fi neamț și comunist sau francez și anarhist?! Cei care au citit lucrările clasicele gândirii anarhiste, socialiste, dar și liberale vor vedea că aceste ideologii nu apăreau în veacul XIX ca și complementare ideii naționale, ci se vedeau ca substituenți ale acesteia. Pentru un anarhist, un socialist, un comunist sau un liberal de atunci, identitatea națională era un rău care trebuia înlăturat, o reminiscență a vechilor regimuri, care ducea la instabilitate, la ură, la divizare societală artificială.

² Владимир Соловьев, Русская идея, <http://www.vehi.net/soloviev/russianidea.html>

Vocabularul nostru politic desfășoară termenul „națiune” într-un sens care presupune anumite articulații între această realitate adevărată sau presupusă și alte realități, cum ar fi aceea de stat, de comunitate confesională sau de clase ori categorii sociale. Am moștenit această viziune de la diverse teorii sociale, cum ar fi teoriile naționaliste de dreapta, dezvoltate din experiența politică a secolului XIX în Europa. Din perspectiva dezbaterilor despre națiune, despre identitatea social-politică colectivă în general, secolul XIX în Europa este o perioadă-cheie. În acel veac, realitățile esențiale care constituie cadrul lumii contemporane au evoluat prin dezbateri politice și culturale, revoluții sociale, războaie civile și interstatale.

Printre identitățile colective care iau atunci formă distingem două entități teoretice, în contrapunct una cu cealaltă: ideologiile supranaționale comunistă, anarhistă, socialistă ori liberală și teoria naționalistă de sorginte franceză, care îndemna la integrarea tuturor claselor, de la aristocrație la păturile populare, într-un stat-națiune. Și unul, și celălalt pretind a fi instrumente eficiente de consolidare societală, răspunsuri la frământările și întrebările despre organizarea mai bună și mai dreaptă a umanității.

Ultimul sfert al veacului XIX și primul sfert al veacului XX a fost perioada unui război invizibil care s-a dat între ideologiile politice și ideea de națiune. La un anumit moment, după victoria bolșevicilor în Rusia, se părea că identitatea politică învinge și că ea va deveni una de bază. Să nu uităm că a fi comunist conta mai mult decât originea etnică în Uniunea Sovietică în primii ani ai dictaturii bolșevice și că această modă internaționalistă avea o largă audiență și în vestul Europei, profund rănită de acea mare confruntare a ideilor naționale care a fost Primul Război Mondial. Ideea națională își atinge apogeul în prima conflagrație mondială și tot atunci, în 1914-1918, începe declinul ei.

Totuși, întrucât la începutul veacului trecut ideea națională era încă atât de puternică, ea nu a putut fi ocolită la o prima etapă. Ideologiile au fost nevoite să și-o asume, să se contopească cu ea. Astfel, în Germania apar național-liberalii, cei care, așa cum o făcuse Friedrich Naumann, încercau să încrucișeze liberalismul, un curent de gândire individualist prin definiție, cu ideea națională, care este una prin excelență colectivistă. Tot în Germania, de astă data pe stânga, apare încrucișarea ideii socialiste cu cea națională, dând naștere național-socialismului. Veți spune că național-socialismul nu e o idee de stânga. Așa e, din perspectiva zilei de azi acesta e un curent de extrema dreaptă, dar nu și din perspectiva începutului anilor 1920. E adevărat că, spre deosebire de fascism, la origine un curent de stânga și acesta, național-socialismul nu apare din socialismul de tip marxist, ci din socialismul creștin. Unul dintre gânditorii politici care l-a influențat pe Adolf Hitler a fost Karl Lueger, fruntaș al Partidului Social-Creștin din Austria. La rân-

dul său, Lueger adoptă gândirea socialistă nu pe filiera marxistă, ci pe aceea a baronului Wilhelm von Ketteler, părintele socialismului creștin modern.

Astăzi această luptă dintre ideologiile politice și ideea națională pare demult depășită. E un episod care scapă deseori chiar și de atenția istoricilor. Și totuși, anume atunci, în tumultul Primului Război Mondial, ideologiile politice au învins ideea națională, un concept care inițial, cel puțin în viziunea romanticilor germani, era mai mult social-antropologic și cultural. Națiunea a fost definitiv aservită politicului, iar naționalismul devine el însuși o ideologie politică.

Voi reveni mai târziu asupra stării la zi a relațiilor dintre politică și ideea națională, dar mai întâi să ne oprim puțin și la identitatea națională. Îi vom auzi pe mulți spunând că națiunea și identitatea națională sunt produse ale Marii Revoluții Franceze, că acestea ar fi niște concepte moderne. Printre autorii cel mai frecvent citați ai antiprimordialismului național, specific tradițiilor intelectuale germane și ruse, îl avem pe politologul britanic Benedict Anderson. Acesta cade în declarațiile sale în cealaltă extremă, numind națiunile comunități fictive sau comunități imaginare, produse recente ale elitelor politice și intelectuale³.

În acest sens, Anderson susține că cea mai veche națiune europeană ar fi nu cea franceză, ci cea germană, ale cărei elite intelectuale, în zorii veacului XIX, obsedate fiind de lichidarea Vechiului Reich sub loviturile armatelor napoleoniene, iau la înarmare ideea unității naționale. O idee iluzorie și ea, căci Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană, desființat de Bonaparte în anul 1806, era, la momentul dispariției lui, mai mult o realitate moral-geografică decât una social-politică.

Desigur, națiunea în forma ei franco-americană, sinonimă cu cetățenia, apare doar la finele secolului XVIII, fiind un produs al revoluțiilor burgheze din coloniile engleze nord-americane și din Franța. Dar e adevărat oare că până la finele veacului XVIII nu exista un sentiment național? Răspunsul nu poate fi univoc.

Pe de altă parte, alți autori contrazic cu tărie ideea originii târzii a națiunii. Politologul israelian Azar Gat consideră că cea mai veche națiune și chiar stat-națiune e Egiptul antic⁴. Bineînțeles, și Regatul antic iudeo-israelian al lui David și Solomon are toate caracteristicile unei națiuni, inclusiv o conștiință a comunității de neam, de destin, de limbă și de credință.

Din perspectiva acestor autori, modern e doar conceptul de națiune civică, nu și cel de națiune etnică. În Europa, națiunile etnice sunt și ele anterioare Revoluției Franceze. Putem spune că prin desprinderea graduală a Țărilor de Jos de

³ Benedict Anderson, *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism* (Revised and extended. ed.), London: Verso, 1991, 6–7.

⁴ Azar Gat, *Nations: The Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism*, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, 85.

Imperiul German și de lumea germană, se formează o nouă națiune, cea olandeză, existența căreia era neatestată în secolul XV și care, începând cu secolul XVI, devine tot mai distinctă de cea germană. Apropos de germani, anume lor le aparține meritul de a lega pentru prima oară conceptul de națiune de cel de stat. Termenul națiune – *Nation* – este atestat în limba germană prin anul 1400⁵, cu un veac și jumătate mai devreme decât în limba franceză. Deja în secolul XVI numele oficial al statului german era Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană, lucru care indică clar prezența unei idei naționale.

Filologul german Johann Christof Adelung, autorul *Dicționarului critic-gramatic al germanei înalte*, dă prima definiție a națiunii cu un deceniu înainte de luarea Bastiliei. El spune că o națiune ar însemna totalitatea celor care sunt legați de o origine, un destin istoric și o limbă și cultură comune⁶. Adelung nu pomeniște nimic despre conștiință. E clar și de ce: poporul, adică păturile populare la care se și aplica noțiunea de popor până nu demult, nu avea conștiință națională. Spre deosebire de aristocrație, de burghezie, de intelectualitate, plebea era străină ideii de națiune.

Să nu uităm că autoritățile poloneze erau uluite atunci când la recensământul din anul 1931 constatau că cea mai mare parte a populației din regiunile nord-estice ale țării, la compartimentul naționalitate, răspundea – localnici (*tuteiși*). Același lucru îl atestăm în Basarabia interbelică, unde identitatea colectivă dominantă la țară era cea de țaran și creștin, care deseori erau văzute ca interdependente.

Fără să vrem, ajungem la concluzia că identitatea națională apare întâi de toate la ceea ce în germană se numea un *Herrenvolk*, un neam de stăpâni. Popoarele, mai precis populațiile, lipsite de o tradiție statală proprie, dar mai ales de elite intelectuale și sociale proprii și de sentimentul de stăpân (cel puțin peste propriul destin), nu au ajuns niciodată să se închege în veritabile națiuni.

Deși frecvent se face comparație între istoria edificării identității naționale din Germania și Italia cu aceea a României, lucrurile nu sunt chiar comparabile. Într-adevăr, Germania și Italia modernă se reunifică în deceniul șapte al secolului trecut, cam în aceeași vreme cu România. Dar, Italia și Germania sunt realități istorice, politice, culturale și geografice foarte vechi. Deja Tacitus, în tratatul *Germania*, vorbește despre o identitate etnică și politico-geografică germană. Bineînțeles, regatul încropit de Arminius în zorii erei noastre a fost efemer, dar era deja o demonstrație de năzuință de unitate politică.

Spre deosebire de România, Italia și Germania au fost entități politice, culturale și geografice pe întreaga durată a istoriei medievale și moderne, începând cu secolul IX. Regatul Italiei și cel al Germaniei au fost entități adesea formale, dar

⁵ S.v. Nation, in <http://www.dwds.de/?qu=Nation>

⁶ S.v. Die Nation, in http://lexika.digitale-sammlungen.de/adelung/seite/bsb00009133_00222

permanente pe durata anilor 843-1806. Lipsa unor state închegate, unitare nu a împiedicat perpetuarea unui Regat al Italiei până la cuceririle napoleoniene.

Bineînțeles, premierul italian Cavour afirma, în 1861, că „după ce am creat Italia, trebuie să creăm și italienii”, dar el se referea nu la faptul că lipsea un sentiment de unitate al italienilor, ci la faptul că identitățile regionale rămâneau extrem de puternice, iar Casa de Savoia își dorea crearea unui stat și a unei națiuni după modelul jacobin francez și nicidecum după modelul german, care rămânea unul federalist, foarte tolerant cu identitățile regionale. Dacă Hohenzollernii ajung la un compromis cu principii germani în anii 1866-1871, făcând din Al Doilea Reich o uniune de monarhii autonome, un *Bund des Staaten*, atunci Casa de Savoia a dorit o Italie temeinic unificată, păzită de orice pericole de secesiune regională. Același model jacobin va fi preluat în 1862 în Principatul României și tot din aceleași motive – pentru eliminarea concurenței dintre identitățile regionale și cea națională.

Cazul german e foarte interesant pentru cei care se apleacă să cerceteze fenomenul național. Dacă ne amintim harta politică a Europei medievale timpurii, vedem că la finele veacului IX Regatul Germaniei cuprindea toate națiunile teutonice de azi: Germania, Austria, Elveția, Luxemburgul, Belgia și Olanda. Imperiul proclamat de regele Otton I în anul 962 va avea perioade de relativă temeinicie și prosperitate, dar și perioade de fragilitate, care se accentuează după abdicarea lui Carol V de la tronul imperial, ducând la intensificarea confruntării religioase dintre Nordul protestant (dominat de Prusia) și Sudul catolic (dominat de Austria). Anume pe acest fundal, al luptei dintre protestanți și catolici, dintre Nord și Sud, împărații germani încearcă să seducă vârfurile Imperiului, dar și poporul cu apelul la unitatea de neam, introducând termenul de națiune germană în denumirea oficială a Imperiului, care din veacul XVI se va numi Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană. Identitatea națională apărea astfel pentru prima dată ca rivală a celei confesionale, ca singurul element ce putea cimenta Imperiul slăbit (și tot mai divizat) de rivalitatea dintre cele două biserici creștine. E greu să spunem în ce măsură încercarea a reușit. Pe toată întinderea Imperiului romano-german (și a Ordinului Teuton) identitatea națională, germană, coexista cu cea subnațională, regională, mai ales în rândul maselor populare, dar niciodată nu s-a lăsat substituită de aceasta. Un negustor din Nuremberg se identifica în veacul XVI ca francon în raport cu un târgovăț din München, dar ajuns la Paris el era un german și-l recunoștea ca german și pe confratele său din München.

Identitatea națională, conștiința apartenenței la un singur neam, era deosebit de puternică mai ales în rândul intelectualității. Explozia universitară prin care trec Germania și Italia la finele Evului Mediu și în Renaștere a fost, în mare parte, focarul conștiinței naționale moderne în aceste țări cu mult înainte ca statul mo-

dern italian ori german să fi apărut. Mozart nu se identifică în niciuna din scrisorile sale cu un austriac. El este german. Leonardo da Vinci nu se prezintă nici el ca fiind toscan, ci doar italian.

Situația e cu totul diferită în principatele românești, unde comunitatea lingvistică și de neam este conștientizată de autori precum Ureche, Costin sau Cantemir, dar e mai mult implicită decât explicită. Istoricește, nu putem nega faptul că în veacul XVI, nemții sau italienii aveau un sentiment de comunitate, ar fi însă un nepermis *aggiornamento* să spunem că atunci exista și un sentiment de unitate națională românească.

De altfel, în cazul germanilor, se va produce un fenomen invers decât în cel românesc, și anume trecerea treptată a unor grupuri de populație de la identitatea germană în favoarea unor identități regionale. Bunăoară, încă în secolul XVII olandezii sau flamanzii mai erau percepuți ca nemți. Termenul *dutch* cu care sunt desemnați olandezii în engleză e o schimonosire a autoapelativului *Deutsch*. Chiar și pe hărțile etnice din secolul XIX flamanzii și olandezii (fără a mai vorbi despre elvețieni ori austrieci) erau prezentați ca nemți. Identitatea germană modernă, restrânsă doar la hotarele Germaniei, e un produs al istoriei recente, mai cu seamă al celor două războaie mondiale. Desolidarizarea de trecutul nazist reprezintă punctul de pornire spre o națiune austriacă, o sintagmă care apărea ilară acum opt decenii, când orice enciclopedie scria că Austria e populată de nemți. Foarte grăitor în acest sens e și cazul luxemburghezilor, care, urmând exemplul mai vechi al olandezilor, ridică dialectul lor la nivel de limbă, reducând treptat rolul și locul germanei literare în sfera publică. În Olanda și Belgia după 1918, dar mai cu seamă după 1945, au loc adevărate campanii de epurare lingvistică, de introducere a dialectismelor în limba literară, pentru a îndepărta cât mai mult olandeza, vechiul *Niederdeutsch* (germana de jos), de germana standard, *Hochdeutsch*.

Se produce și o curioasă aducere la zi a istoriei. Marile enciclopedii de la începutul veacului, cum ar fi Britanica din 1911, enciclopedia rusă Brockhaus și Efron, enciclopedia franceză Larousse, ne spun, la articole precum Wolfgang Amadeus Mozart sau Franz Schubert, că aceștia erau compozitori germani. În edițiile de după 1945 îi vom găsi peste tot cu o nouă origine etnică, de austriac. Chiar și în lucrări istorice apar „inovații” de genul „împărăteasa austriacă Maria Tereza” sau „Imperiul Austriac” în contextul discuțiilor despre istoria europeană a secolului XVIII ori chiar XVII. Aceste inexactități istorice sunt tolerate și chiar încurajate politic.

Îmi amintesc de o ușoară încurcătură pe care i-am creat-o unui ghid, de altfel foarte profesionist, de la Palatul Concergeriei din Paris. Vorbind despre Maria Antuaneta, el a spus că dânsa ar fi fost prințesă imperială austriacă. Mi-am permis să-l corectez, spunându-i că la finele veacului XVIII nu era un „Imperiu Aus-

triac” și că ea era prințesă germană, romano-germană, ca să fiu exact. Da, a zis el ușor confuz, în tradiția istorică mai veche așa și era prezentată, dar din perspectivă contemporană...

Nu am continuat să-l întreb dacă din perspectiva contemporană Hannibal este cumva un militar tunisian. Aceste aduceri la zi ale istoriei mi se par de nepermis, ca și lipsa de precizie și rigoare academică care-și găsesc tot mai mult locul în lucrări istorice.

Cazul românesc este mai curând apropiat de cel al vecinilor săi vestici din arealul lingvistic sârbo-croat. Sârbii, croații, muntenegrenii și bosniicii vorbesc aceeași limbă, deși o numesc diferit și își asumă identități diferite, chiar dacă, etnogenetic vorbind, au aceeași origine. Acest lucru se explică prin faptul că, exceptând perioadele 1918-1941 și 1944-1991, cele patru entități nu au fost unite în cadrul aceluiași stat. În plus, în anii 1945-1991 Iugoslavia era o federație în care cele patru republici perpetuau ideea unui stat național. Chiar și așa, către anul 1990, peste două milioane de persoane se identificau ca iugoslavi, ceea ce reprezenta cam 10 % din totalul populației.

Când am fi îndreptați să vorbim despre lansarea, la scară mai largă, a unui proiect național românesc? Cred că punctul de pornire ar fi mișcarea național-revoluționară din anul 1821, cu renumita *Cerere a norodului românesc*, redactată de Tudor Vladimirescu și adresată Înaltei Porți. Căderea stăpânirii familiilor grecești în Moldova și Țara Românească a fost un prim pas spre emanciparea națională, după care a urmat și mișcarea pașoptistă. Bineînțeles, la valorile pașoptismului adera doar o parte a claselor superioare și mijlocii din principatele românești. Ar fi fals să spunem că păturile largi de țărani și orășeni s-ar fi solidarizat în masă cu revoluționarii și ar fi căzut entuziasmați de ideile lui Bălcescu, Russo sau Alexandri.

Uniunea personală, apoi cea deplină dintre Moldova și Muntenia amplifică acest proces, lăsând însă în afara lui populațiile de limbă română din ținuturile vecine, inclusiv Basarabia.

Un rol important în formarea identității naționale românești l-a avut prezentarea uneori mitică a unor evenimente istorice, care ia amploare după războiul româno-ruso-turc din anii 1877-78 și obținerea independenței naționale a României. Bineînțeles, acest fenomen îl găsim în restul Europei din prima jumătate a secolului XIX sau chiar mai devreme. E suficient să citim dramaturgia istorică a lui Friedrich Schiller, ca să fim martorii unei adevărate exaltări a istoriei medievale a Imperiului German. Chiar și istoricii onești și de mare valoare, cum ar fi Carl Lamprecht în monumentală lui *Istorie a poporului german* în 12 volume, cade în păcatul interpretării spectaculare a istoriei. Istoriografia românească a avut și ea

adesea astfel de alunecări sentimentale, poate tocmai pentru a compensa unele goluri din istoria conștiinței noastre naționale de până la anul 1821.

Istoria (nu mai vorbesc de romanul și dramaturgia istorică) capătă la un moment dat dimensiuni rituale, ajungând anexe ale propagandei politice. Deja înainte de Primul Război Mondial ea era „făurită”, scrisă într-o manieră spectaculară, fiind acreditate idei ce-și găsesc și azi locul în știința istorică de la noi, conform căreia românii sunt un popor cu o continuitate de două mii de ani, fiind evocat „visul lor de veacuri de unitate”, personificat în Mihai Viteazul. Evenimente precum răscoala lui Horea primesc și ele atribute ideologice, fiind văzute ca semne precoce ale apariției conștiinței naționale a românilor la nivelul maselor largi.

Toate aceste scrieri au avut la vremea lor un impact pozitiv, cimentând mândria națională, dar, ca istorici, merită să ne întrebăm dacă o interpretare atât de „libertină” a evenimentelor istorice nu conduce spre impas știința istorică, aservind-o unor necesități politice de moment. Procesul de făurire și închegare a națiunii române s-a încheiat demult, cu succes, iar noi, inclusiv istoricii cu școală temeinică, mai rămânem prizonierii unui tip de mituri naționale, la care în Vest s-a renunțat demult.

Mă voi referi doar la unul din aceste mituri, puternic înrădăcinate în gândirea noastră istorică: cel al ancestralității. Citeam recent pe un sit de socializare cugetările unei foste deputate, cadru universitar, despre vechimea națiunii noastre. Autoarea era excitată de o știre despre descoperirea, în valea Dunării, undeva în zona Călărășilor, a unui interesant sit arheologic aparținând unei culturi eneolitice. Această descoperire o făcea pe autoare, care nu e istoric, să exclame sentențios că am fi moștenitorii unei culturi mai vechi decât cea a grecilor sau italienilor. Am vrut să temperez zelul distinsei colege, spunându-i că în anul 6000 î.e.n. în Europa nu locuiau indo-europeni, deci ceea ce s-a găsit în valea Dunării nu sunt vestigii culturale de-ale unor strămoși, cel puțin direcți, de-ai noștri, dar forumul era atât de solidar cu ea și atât de aplaudativ, încât nu am vrut să stric o sărbătoare spirituală cu o remarcă atât de nepotrivită.

La acest capitol, tradiția științei noastre istorice are multe neconcordanțe. Mă voi opri la un exemplu – cel al relației noastre cu dacii și romanii. Francezii nu vor spune niciodată că sunt urmașii Romei. Pentru ei, romanii sunt cuceritorii Galiei. Ei sunt doar urmașii galilor romanizați. Chiar și cuceritorii franci se bucură de un tratament mai clement în istoriografia franceză decât invadatorul roman. Totuși, un francez face distincție netă între un gal, un franc și un francez și nu veți găsi un istoric francez care ar zice că națiunea franceză are o vechime de două mii de ani. Punctul convențional de pornire pentru istoria națiunii franceze e clar – anul 843, Tratatul de la Verdun și nașterea Franciei Occidentale, adică viitorul Regat al Franței.

Câți istorici din spațiul românesc ar avea curajul să recunoască că noi apărem pe scena istoriei în zorii veacului XIV și că tot ce a fost până la descălecările (legendare) ale lui Negru-Vodă și Dragoș nu e altceva decât o prefață? Această întârziere este atât de complexantă și frustrantă, încât chiar și istorici români de mare valoare i-au căzut pradă, încercând în fel și chip să o compenseze cu trimiteri stângace spre Decebal și Burebista, spre o istorie aureolată, mitic-literară a Daciei antice.

Știu, aceste afirmații eterodoxe șochează. Motivul moștenirii și continuității e unul extrem de sensibil, mai cu seamă la popoare vulnerabile, așa cum suntem noi. Mă veți întreba, poate, ce vreau să zic printr-un „popor vulnerabil”: e un popor care caută să compenseze frustrările din prezent și lipsa de speranță pentru viitor cu niște iluzii despre un trecut grandios. Cu cât situația unei națiuni e mai critică, cu atât căutarea salvării în trecut e mai vădită.

Totuși, după mine, ar fi preferabilă asumarea tinereții națiunii noastre decât a acestor înfrumusețări jenante ale istoriei. Suntem un popor relativ tânăr pentru Europa. Cuvântul nostru poate încă nu a fost spus. El poate urmează abia să fie rostit. Noi încă nu am făcut uz de energiile noastre, de potențialul nostru. Vedem în cazul atâtor alte popoare – americani, canadieni, brazilieni – că ele își asumă fără nicio problemă tinerețea. Acestea sunt națiuni care nu au pretenția să cucească trecutul. Ele vor prezentul și mai ales viitorul.

Vorbeam ceva mai devreme despre întârzierea Basarabiei în procesul edificării conștiinței naționale românești, el însuși relativ întârziat. M-am referit la cazul basarabean și cu alte ocazii, încercând să găsesc paralele și comparații cu alte exemple asemănătoare, cum ar fi cel al slavilor macedoneni. Aceste paralele sunt interesante ca și exercițiu academic, dar toate aceste cazuri au particularitățile lor, iar exemplul moldovenilor din Basarabia și Transnistria este unul destul de special. Spuneam că poporul, adică păturile de jos, nu era prea sensibil la ideea națională. Națiunea nu era identitatea colectivă în care s-ar fi regăsit „omul pământului”. Pentru el conta identitatea locală, cea religioasă, precum și cea socială.

Purtătorii ideii naționale erau cei din păturile de sus și de mijloc, precum și orașenii, adică burghezia. Știm că Basarabia anilor 1812-1918 aproape că nu a avut o burghezie românească. Subiectul nu a fost studiat dintr-o perspectivă etnică (nici nu ar fi prea corect din punct de vedere al normelor științifice contemporane), dar știm și așa că cea mai importantă parte a burgheziei basarabene de până în 1918 avea origini rusești, evreiești, grecești, mai rar armenești și nemțești.

În rândul nobilimii basarabene întâlnim, alături de familiile istorice grecești, precum Ipsilanti ori Cantacuzino, multe familii poloneze, rusești și nemțești. Cercetătorul Mircea Rusnac ne spune că, înainte de Primul Război Mondial, doar 30 % din nobilimea basarabeană avea origini românești, dar și aceasta era în

mare parte rusificată, cum era cazul scriitorului și publicistului Pavel Crușevanu, autor prezumtiv al *Protocoalelor ale Înțelepților Sionului*.

Intelectualitatea românească în Basarabia era și ea puțin numeroasă, Chișinăul fiind un oraș lipsit de viață universitară. Partea covârșitoare a moldovenilor din Basarabia și Transnistria erau țărani, pe deasupra analfabeți. Este stânjenitoare această statistică oferită de recensământul populației din Regatul României din anul 1930, din care vedem că, chiar și după eforturile depuse de noua administrație, județele basarabene erau de departe cel mai puțin cărturare. Cine ghida conștiința unui țăran analfabet din gubernia rusească Basarabia? Biserica. Biserica Ortodoxă Rusă.

Sfertul de veac de stăpânire românească în Basarabia a fost prea scurt pentru a crea o identitate românească în interfluviu. În plus, cei care o aveau, intelectuali, moșierimea, burghezia, țăranimea înstărită, fie că se refugiază în 1944 în România, fie că au fost plecați în Siberia. Ceea ce rămânea în RSS Moldovenească la mijlocul veacului trecut era o populație fără repere sigure, țăranime pauperizată, fără școală, umilă, maleabilă. Administrația sovietică avea la îndemână un material perfect pentru zidirea rapidă a unei identități naționale noi. În jumătate de veac puterea comunistă înrădăcinează puternic în mentalul colectiv din Basarabia ideea unei comunități naționale moldovenești, care se arată vivace chiar și după un sfert de veac de independență.

Mă voi opri puțin asupra cauzelor eșecului proiectelor naționale din Republica Moldova după proclamarea independenței, acesta fiind un subiect la care se revine frecvent în dezbaterile politice și academice de la noi. Suntem îndreptățiți să ne întrebăm din ce motive identitatea națională în Republica Moldova rămâne, chiar și după 25 de ani de independență, o problemă, o preocupare atât de acută, pentru societatea noastră. Altfel spus, din ce motive încropirea unei națiuni în Republica Moldova durează atât de mult.

Unii vor spune că potrivnice acestui deziderat ar fi fost conjunctura politică, voința oamenilor politici de la noi. Aparent, cei care spun asta au tot temeiul să facă astfel de afirmații. Dar haideți să privim această problemă dintr-un alt unghi: poate că a fost invers, clasa politică s-a pliat pe anumite așteptări ale maselor? Dintr-un impuls populist și de lene politică, unii actori publici de la noi au luat la înarmare un discurs care să fie pe placul unui număr mai mare de alegători nostalgici. În lipsa altor elemente credibile ale discursului lor, în sfera socială ori în cea economică, problema identitară cădea foarte bine. În același timp și formațiunile politice zise naționale au preferat să se axeze pe subiecte ușoare, „incendiare” în plan spiritual, cum ar fi limba, tradiția, într-un cuvânt identitatea națională.

Ceea ce avea să se întâmple în urma acestor bătălii identitare e demn de un studiu etnopolitic aprofundat: în lupta pentru o identitate națională am pierdut

o țară. Au pierdut-o ambele tabere, atât cea „moldovenistă”, cât și cea „unionistă”. Poate și din cauza că nici o tabără, nici cealaltă nu tratau proiectul statal Republica Moldova cu încredere. Proiectul moldovenist, de cele mai dese ori, este o formă disimulată a unui concept neosovietic, eurasianist, în care Republica Moldova e predestinată să fie parte a unui larg ansamblu reintegrat al spațiului ex-sovietic și nicidecum văzută ca o națiune distinctă, realmente independentă.

Țin să fac o precizare. Ideea moldovenistă nu e deloc unitară, ea având curentele ei. Dominant, deocamdată, e acel curent care susține că populația de expresie românească din Republica Moldova ar reprezenta o națiune distinctă de cea română, vorbind o limbă moldovenească, reciproc inteligibilă cu cea română. Acest tip de moldovenism e adesea asociat cu stânga politică de la noi, care, la rândul ei, e asociată cu orientarea proestică.

Există însă și un curent mai puțin vocal, dar foarte larg răspândit, care apreciază populația românofonă din Republica Moldova ca fiind o națiune distinctă de cea românească, fără a nega comunitatea istorică și cea lingvistică a românilor și a moldovenilor. Acest moldovenism moderat pare să fie îndeosebi pe placul partenerilor noștri occidentali și devine discret, dar sigur, ideologie de stat. El este asociat cu centru-stânga, dar spre el alunecă și centru-dreapta de la noi.

În fine, există și un al treilea curent, extrem de puțin răspândit, fără afiliere politică, dacă pot spune astfel, care susține că în Republica Moldova ar trebui să edificăm o națiune civică, în care nu și-ar găsi loc nici românii, dar nici rușii, găgăuzii, bulgarii etc. În opinia mea, acest model, deși poate părea seducător pentru cineva de la o fundație politică occidentală, nu are, în condițiile divizării etnice ale societății noastre, nicio șansă de izbândă.

Să vedem acum care e locul ideii zise „unioniste” în Republica Moldova, adică a acelor care pledează pentru răspândirea identității naționale românești în rândul populației de expresie românească din Basarabia și Transnistria. Fenomenul este, iarăși, extrem de interesant din perspectivă sociopolitică, ori nicăieri, în epoca contemporană, nu s-a reușit proliferarea masivă a unei idei naționale pe „teren străin”, mai precis pe teritoriul unui alt stat. Austriecii aveau o identitate germană până în 1945, o identitate moștenită, Viena a fost centrul lumii germane până în anul 1866, pământurile austriece fiind din secolul XV piesa centrală a vechiului Imperiu, apoi a Confederației Germane. Prin asta se și explică larga aderență a austriecilor la ideologiile ultranaționaliste germane. Să nu uităm că o bună parte a frunțașilor celui de-al Treilea Reich erau austrieci. RDG se va considera și juridic, și moral, continuator al Germaniei vechi, deci perpetuarea identității germane, ca și în cazul Austriei de după 1918, care s-a și numit o vreme Republica Germană Austria, era firească. Republica Moldova, în schimb, iese din URSS cu o identitate diferită de cea românească. E un lucru greu, dacă nu im-

posibil, să edifice în ziua de azi o identitate națională pe un teren străin și încă în niște condiții politice neprielnice. După mine, uitându-mă la rezultatele ultimului recensământ, în Republica Moldova s-a produs un fenomen foarte interesant, care vine să confirme parțial spusele romanticilor germani de acum mai bine de două sute de ani că identitatea națională e un dat al naturii, că ea poate supraviețui și unor condiții vitrege și se va manifesta numai de cât în timp. Orice ar spune scepticii, dar faptul că aproape un sfert din populația Republicii Moldova se identifică cu națiunea română e un succes extraordinar al partidei proromânești. Îmi imaginez cu greu că francezii ar reuși azi să convingă tot atât de repede un sfert din populația Valoniei că ei sunt din punct de vedere etnic francezi.

Marea problemă a ideii unioniste sau românești în Basarabia sunt mai curând promotorii ei. Acum niște ani, un politician de la București, cu o cunoaștere extrem de superficială a Republicii Moldova, mă întreba malițios: Ce mai trebuie să facă Țara pentru a apropia Unirea? I-am răspuns scurt: Uniți mai întâi unioniștii.

Succesul ideii naționale românești în Republica Moldova e cu atât mai curios, cu cât el nu a fost agreat nici de clasa guvernantă, nici de vecinii estici, dar nici de comunitatea occidentală. Să spunem lucrurilor pe nume: nici proiectul unirii Republicii Moldova cu România, nici proliferarea proiectului național-identitar românesc în Republica Moldova nu sunt simpatizate în Vest. Și nu din pricina unui oarecare complot sau din pricina particularităților relațiilor Est-Vest, ci din cauza că proiectele național-identitare „de modă veche”, produse de romantismul german, nu mai sunt acceptate în Vest după Al Doilea Război Mondial. După 1945 Europa se angajează într-un larg proces de deznaționalizare etnică. Națiunea devine tot mai asociată cu cetățenia, chiar și în țările în care anterior domina concepția de națiune etnică. În ultimul sfert de veac aceste tendințe se accentuează tot mai mult, se amplifică. A te declara partizan al națiunii etnice este ca și cum ți-ai recunoaște automat aderența la un curent ultraconservator.

Proiectul etnonațional era de actualitate în epoca modernă, atunci când se edificau state etnonaționale puternice. Istoricii elogiau trecutul și puritatea Națiunii, literații îi ilustrau cu zel calitățile și superioritatea. Lucrurile se schimbă după 1945, când acest fel de națiune și idee națională se compromite irevocabil. Azi, ideea națională, în sensul ei etnic, clasic, e văzută ca o piedică în calea proiectelor globale și de integrare continentală. La acest început de secol și mileniu suntem îndreptățiți să afirmăm că ideologiile politice au obținut o victorie totală asupra ideii naționale.